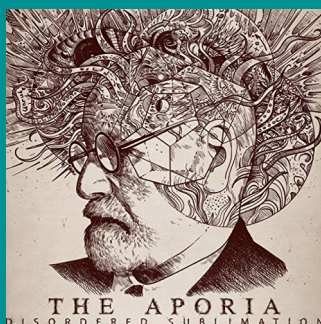

FILOZÓFIATÖRTÉNET ÉS KORTÁRS FILOZÓFIA: PLATÓN

4. TÉMA: Gorgiasz

Dr. habil. Mogoródi Emese

4. Lecke

Kalliklész és
Szókratész

25 – 30
PERC

III. Szókratész és Kalliklész beszélgetése (481b-522b)

Miután Szókratész kifejtette konklúzióját, és Pólosz elhallgat, **Kalliklész**, a házigazda csattan fel:

— „KALLIKLÉSZ: Mondd csak, Szókratész, tréfára vagy komolyan értsük a szavaidat? Mert ha komolyan kell értenünk, s az igazat mondod, akkor mi, emberek, alighanem fordított életet élünk, s mindenben az ellenkezőjét tesszük annak, amit kell” (481c).

Pólosszal szemben (akinek álláspontja szerint jobb igazságtalanságot **elkövetni**, mint elszenvedni, mindazonáltal az igazságtalanság **erkölcsileg elítélendő**), Kalliklész nem kertel, és **nyíltan felvállalja, amit gondol**:

„KALLIKLÉSZ: Nos, Szókratész, te azt állítod, hogy mindig az igazságot kergeted, halljad hát, mi az igazság! Bujaság, féktelenség, szabadosság, ha van mód kiélni őket – ebben áll az erény, ebben a boldogság. A többi mind csak szépeltetés, természetellenes nézetek, értéktelen locsogás” (Gorgiasz 492c).

Itt bontakozik ki a dialógus valódi tétje, annak vizsgálata, hogy

- miben áll az ember számára a **boldog élet** (vajon az erkölcsös, vagy az erkölcstelen életvitelben-e),

és itt **ütközik össze** leplezetlenül és teljes fegyverzetben

- a lélek ápolását, az önvizsgálatot és önkritikát, valamint az igazságosságot hirdető **szókratészi** és
- az önérdek gátlástalan érvényesítésére, a korlátlan szabadságra és hatalomvágyra törekvő **kalliklészi életstratégia**.

„Pólosz [...] nem vállalta fel a hagyományos morális konvenciók visszautasítását szívvel-lélekkel ... Lelkesültségéből többre nem futotta a türannosz dicshimnuszának védelmében, mint annak hangoztatására, hogy kellemes dolog minden szenvedélyünket és vágyunkat kielégíteni anélkül, hogy a következményeket vállalnánk. Nyilvánvaló, hogy a bevett moralitást az ilyen szószátyár alakok vagdalkozása nemigen fenyegeti, [...] **Kalliklésszel egészen másképp áll a helyzet. Az általa felvállalt moralitás, Nietzscheéhez hasonlóan, egy kifordított moralitás**, de ezt a legmesszemenőbb őszinteséggel vállalja fel. [...] **Képzeletét egy olyan Természet víziója nyűgözi le, amelyben a törvény undorral fordul el a gyöngeségtől**, és az emberi társadalmak létét is ennek a víziónak a fényében látja. [...] őszinte abbéli hitében, hogy bármely magasabb rendű képesség morálisan is jogot ad arra, hogy ezt a képességet legjobb belátásunk szerint, kishitúségből fakadó ellenérzésünket félretéve használjuk fel” (A. E. Taylor: *Platón*, 167-168. o.).

Platón számára ez nem csupán egyéni erkölcsi, illetve egzisztenciális problémakör, hanem súlyos **társadalmi következményekkel** is járó kérdés, ugyanis az összecsapás eredménye beolvasolhatja, hogy **kinek az életstratégiáját teszik magukévá Athén majdani vezetői**, akik jellemzően Gorgiasz tanítványaiból, illetve a Kalliklész féle, ambíciózus, karrierista férfiakból kerülnek ki.

1. Kalliklész beszéde: a *phüszisz* ideológiája (482c-486d)

Kalliklész ugyanazt veti Szókratész szemére, amit Pólosz, ti. hogy **illegitim eszközökkel érte el Pólosz álláspontjának cáfolatát**, mivel Gorgiaszhoz hasonlóan **nem merte nyíltan tagadni**, hogy „jogtalanságot elkövetni csúnyább dolog, mint

elszenvedni” (482d). Ő azonban keményebb ellenfél, mert nemcsak felvállalja a konvencionális erkölcsiség értékének nyílt tagadását, hanem azt is megmagyarázza, hogy ez miért helyes.

Ebből a célból különböztet meg egymástól és állít be **ellentétesekként**

- **törvény** (konvenció, vagy norma) (gör. *nomosz*) **szerint helyeset vagy jót**, és
- **természet** (gör. *phüszisz*) **szerint helyeset vagy jót**.

— „KALLIKLÉSZ: ... mert **a természetes felfogás szerint** mindig az a csúfosabb, ami a kellemetlenebb, például **a jogtalan szenvedés**, a törvény szerint azonban **a jogtalan cselekvés a csúnyább**. Egy férfihoz nem is illik a más jogtalan cselekedeteit eltúrní, **ez csak a rabszolgának való**, akinek jobb meghalni, mint élni, mert ha igazságtalanul megtámadják s lábbal tiporják, nem tud segíteni sem magán, sem másón, aki a szívéhez közel áll” (483b).

A természet tehát épp az ellenkezőjét írja elő, mint amit Szókratész papol: nem a jogtalanság/igazságtalanság elkövetése rossz (= erkölcsileg helytelen), hanem az elszenvedése.

„KALLIKLÉSZ: **A természet** ... véleményem szerint éppen azt mutatja, hogy **úgy jogos, a a derekabbnak többje legyen, mint a hitványnak, a hatalmasabbnak többje, mint a gyöngének**. És ezt látjuk mindenütt: **az állatoknál is, és az emberek összes államában és nemzetségében azt ismerik el igazságosnak, hogy a hatalmasabb uralkodjék a gyöngébben**, s hogy **övé legyen mindenből a nagyobb rész**. Ugyan milyen jögon támadott Xernxész Görögországra vagy atyja a szküthák ellen? S ezer más ilyen példát idézhetnék! Az ilyenek, az a véleményem, mind a természetes jog szerint járnak el, sőt, Zeuszra, valami törvény, **a természet törvénye, csak éppen nem a mi kimódolt törvényünk szerint**, mert mi a legerősebbeket s legkiválóbbakat már gyermekkoruktól nevelés alá fogjuk, mint az oroszláncölyköket, és ráolvasásokkal és varázslatokkal **szolgává tesszük őket**, untalan azt hirdetve nekik, hogy egyenlő részt kell birtokolni mindenkinek, mert így szép és igazságos. De aztán, ha előlép egy nagyra termett férfiú, lerázza magáról ezt a nyűgöt, összetöri láncait, s rabszolgánkból, aki volt, urunkká lázad fel. Íme, ez már napnál világosabban **a természet joga**” (*Gorgiasz* 483c-484a).

A „kimódolt törvény” ugyanis **puszta társadalmi konstrukció**, annak köszönhető, hogy **a „gyengék” és „hitványak”** – mivel egyedül képtelenek az erősekkel versenyre kelni

– összefognak az erősek ellen, és gyermekkoruktól beléjük nevelik, hogy nem szabad a gyengébbet bántani:

„KALLIKLÉSZ: Szerintem a gyöngé emberek és a tömeg hozza a törvényeket, és ők a maguk szempontjából és a saját hasznukra állapítják meg és döntenek el, hogy mit kell dicsérni, mit kifogásolni. El akarják ijeszteni az erősebb és tehetősebb embereket, hogy ne törjenek náluk többre, és ezért hangoztatják, hogy a nagyravágyás csúnya és jogtalan, és hogy a jogtalanság éppen abban áll, ha valaki hatalomból, vagyonból a többiekénél nagyobb részre tart igényt. Ők maguk nyilván boldogan elfogadnák az egyenlőséget, tekintve, hogy ők vannak lejjebb (Gorgiasz 483b-c).

Beszédének második részében Kalliklész végül (barátilag) kioktatja Szókratészt arról, hogy ő is jobban tenné, ha belátná ezt az igazságot, és nem a filozófiára fecsérelné drága idejét, hanem komoly férfihoz illő dolgokra, közügyekre, hírnév, vagyon és hasonló javak megszerzésére, mert ha netán valaki hamis vádakkal bevádolná, képtelen volna megvédeni magát, mivel minden energiáját ilyen gyerekes ostobaságokra fordítja, mint a filozófia, ahelyett, hogy megtanulna a népgyűlésen megfelelően beszélni és a saját érdekeit megvédeni.

Kalliklész beszédének kiemelendő aspektusai, amelyek arra utalnak, hogy Kalliklész koncepciója valóban mély kihívással szembesítik Szókratészt, és az erkölcsiség racionalitásának minden védelmezőjét, az alábbiak:

- Pólosszal szemben, aki Kalliklészhez hasonlóan az állítja, hogy az igazságtalanság elkövetése jó, de legalább elismeri, hogy erkölcsileg elítélendő, Kalliklész azt állítja, hogy épp ellenkezőleg, ebben áll az erény; vagyis épp azt tekinti erkölcsileg jónak, amit mindenki más („a tömeg”) erkölcsi rossznak (ebben áll „kifordított moralitása”);
- Pólosszal szemben nem „tanúkat” állít igaza mellé (*ad hominem* érvelés), hanem racionális érvekkel támogatja meg az álláspontját („a természet törvényére” hivatkozva);
- végül aláássa az erkölcsiség tekintélyét azzal, hogy
 - a.) rámutat, az puszta társadalmi konstrukció (azaz nincs valóságalapja), ráadásul

- b.) ugyanúgy egyfajta **önérdek érvényesítés** (ti. a „gyengéké”), mint ahogy az erők és hatalmasok érvényesítik érdekeiket a tömeggel szemben – így semmi alapjuk nem marad rá, hogy ezt a törekvésüket a vélt erkölcsi fölény pozíciójából az erők szemére vessék (magyarán: ők sem különbek).

2. Kalliklész nézeteinek cáfolata (486d-523a)

Szókratész kifejezi örömét afölött, hogy ilyen „próbaköre” lett Kalliklészben, akivel együtt megvizsgálhatja **saját nézeteinek helyességét**. Benne ugyanis megvan mind a három tulajdonság, ami ehhez kell: tudás, jóindulat és őszinte, nyílt beszéd (ez utóbbi Gorgiaszból és Póloszból hiányzott), így nagy reménye van rá, hogy nézetei helyességének Kalliklészével való összevetése során kiderítheti, helyes úton jár-e vagy sem. Ha nem, kész felülvizsgálni saját nézeteit, és követni Kalliklész életstratégiáját:

— „SZÓKRATÉSZ: Ha tehát mi ketten, te és én egyetértünk, az azt jelenti, hogy eljutottunk az igazsághoz. Szemből pedig nem is vitatkozhatnánk, Kalliklészem, mint arról, ami miatt engem megróttál: milyen legyen az ember, mivel foglalkozzék s meddig a határig, ha fiatalabb, ha öregebb?” (487e-488a).

a.) 1. elenkhsz

- ha a „természet” szerint az az igazságos, hogy a „hatalmasabb” vagy „erősebb” érvényesíti az érdekeit a gyengébbel szemben (amit a „hatalmasabb” annak tart), ugyanakkor
- a „gyengébbek” (a „tömeg”) mégis képes ráerőltetni saját felfogását rájuk, akkor
- a tömeg az erősebb vagy hatalmasabb, tehát **az az igazságos, amit ő annak tart: az egyenlőség.**

b.) 2. elenkhsz

Kalliklész módosítja álláspontját: „kiválóak” alatt nem az „erősebbeket” vagy „hatalmasabbakat” érti, hanem az „okosabbakat”.

- az „okosság” azonban **szakértelmet** feltételez
- a szakértő viszont tudja, hogy kinek mennyire van szüksége (beleértve magát is), **így nem vesz el másoktól többet**, mint amire neki szüksége van.

c.) 3. elenkhoz

Kalliklész újra módosítja álláspontját: a kiválóbbak a közügyek szakértői, akik elég bátrak is hozzá, hogy véghezvigyék akaratukat.

- a bátorsághoz azonban önuralom is kell, a szenvedélyek (gyönyörök és vágyak) fékentartása – veti ellene Szókratész

Kalliklész felháborodottan kifejti, hogy épp ellenkezőleg:

— „SZÓKRATÉSZ: Dehát hogyan lehetne az ember boldog, ha szolgája valakinek? Nem, nem, a természet rendje szerint nem ez a szép és jogos. Aki jól akar élni – most kertelés nélkül fogok beszélni –, az a vágyait nem fékezi, hanem hagyja nagyra nőni; elég bátor és okos ahhoz, hogy ki is tudja őket elégíteni, akármilyen nagyok és előteremtse nekik, amit csak kívánnak. Mndez a tömeg számára nem lehetséges” (491e-492a).

Így térnek rá a centrális kérdésre, hogy vajon a jó (= erény) egyenlő-e a gyönyörrel?

d.) 4. elenkhoz

Ezt a tézist Szókratész az alábbi tézisek melletti érvekkel cáfolja:

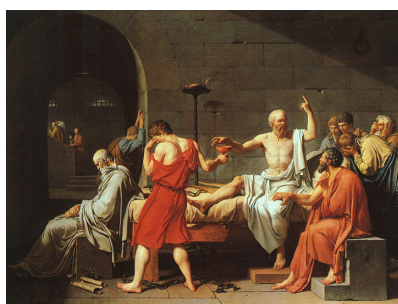
- vannak jó és rossz gyönyörök, tehát annak kritériuma, hogy mi minősül jónak, nem lehet a gyönyör vagy a kellemes (a pillanatnyi jó) (ezt Kalliklész nagy nehezen elismeri);
- annak eldöntéséhez tehát, hogy mi a jó, szakértelem és tudás szükséges: ehhez be kell vonnunk az értelmet és az észet (szemben a pillanatnyi gyönyörrel) különben azt kockáztatjuk, hogy tévedünk;
- a szakértelemre épülő foglalkozások azonban éppen abban különböznek a „készségektől” (mint a szónoklás), hogy a valódi jót tartják szem előtt és ajánlják, nem pedig a gyönyört, a látszat jót (a pillanatnyi jót);
- a valódi jó pedig minden esetben valami rendezettséget, összhangoltságot feltételez, testben és lélekben egyaránt, ehhez pedig fegyelem és mérték, nem pedig zabolátlanság és mértéktelenség szükséges.

— „SZÓKRATÉSZ: Így hát a megzabolázás jobb a léleknek, mint a zabolátlanság, ahogy pedig te gondoltad?
— KALLIKLÉSZ: Nem értem, miről beszélsz, Szókratész, kérdezz valaki mást!” (505b-c).

Ezen a ponton Kalliklész kilép a beszélgetésből, és Szókratésznek egyedül kell befejeznie gondolatmenetét, melynek során az alábbiak mellett érvel:

- minden jó és kiválóság egyfajta **rendezettség és szabályosság**, ami **mértéktartást** implicál
- **csak az a lélek/ember boldog, akiben ez megvan**
- innen tekintve igazolható a paradox tézis hogy **jobb, ha az ember megbűnhődik igazságtalan tetteiért**, az ugyanis helyreállítja benne a rendezettséget
- innen tekintve igazolható az is, hogy **az igazságtalanság elkövetése a legnagyobb rossz**, minthogy felborítja a lélek rendezettségét
- ha valaki ehhez tartja magát, akkor **az igazságtalanság látszólagos elszenvedése sem árthat neki**, tehát igazolható az a tézis is, hogy jobb az igazságtalanság elszenvedése, mint elkövetése.

— „SZÓKRATÉSZ: Csak meglegyen bennünk az, Kalliklész, aminek szükségét többször is elismerted; **csak meglegyen bennünk segítségül az a tudat, hogy sem ember, sem isten ellen sem szóval, sem tettel semmi igazságtalanságot el nem követtünk**. Hiszen már többször is megállapodtunk abban, hogy ennél hathatósabb segítség nem létezik. Ha valaki mégis rábizonyítaná, hogy ezt a segítséget én nem tudom biztosítani magamnak, nagyon szégyelném magam, ... és nagyon fájna, ha ez a tehetetlenségem okozná halálomat. **De ha azért kellene meghalnom, mert nem értek a hízelgő szónokláshoz, biztos vagyok benne, és magad is tapasztalhatád, hogy könnyedén elviselném a halálbüntetést**. Mert pusztán a haláltól nem retteg senki, legföljebb a tudatlanok és gyávák. **Félni attól félünk, hátha elkövettünk valami igazságtalanságot**, mert a legfőbb rossz az, ha a lélek igazságtalan cselekedetek alatt görnyedve száll az Alvilágba. Ha akarod, elmesélek erre egy történetet” (522c-e).

Epilógus: eszkatológus mítosz (523a-527e)

Miután az argumentumok elhangzottak, Szókratész elbeszél egy **mítoszt** a túlvilágról. E szerint Kronosz uralkodása idején az volt az emberi és isteni törvény, hogy **aki igazságosan és istenfélő módon élt, az halála után a Boldogok Szigetére került**, és örök boldogságban volt része, míg **az igazságtalanok és istentelenek büntetést kaptak a Tartaroszbán**.

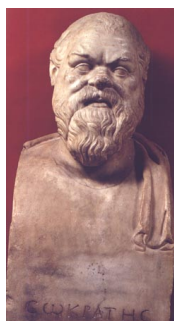
Az ítéletek azonban nem voltak igazságosak, mivel aznap, amikor meg kellett halniuk, ruhástul ítéltettek meg az emberek, így ha valaki gonosz lelkét „nemes származással, gazdagsággal fődte el”, az megzavarta a bírakat (523c-d).

Zeusz azonban véget vetett ennek, és úgy határozott, hogy ne tudják az emberek előre haláluk óráját, és csak haláluk után, ruha nélkül ítéltessenek meg. Csak így lehet igazságos az ítélet. Azóta ez a gyakorlat.

Szókratész kifejezi Kalliklésznek, hogy hisz benne, hogy ez a történet igaz, azaz nem mesének (*müthosz*), hanem igaz történetnek (*logosz*) tartja. Ezért törekszik az erényes életre, és nem törődik vele, ki mit tart felőle, hanem egyedül az igazságot szolgálja és a többi embert is erre buzdítja – ahogy most Kalliklészt is.

Persze lehetséges, hogy Kalliklész mindezt csak „afféle vénasszonyos locsogásnak” (527a) tartja, és semmibe veszi. Érdekes azonban elgondolkodnia a következőn:

— „SZÓKRATÉSZ: És meg is tehetnénk minden további nélkül, hogy félvállról vesszük, ha sok kutatás után bár, de tudnánk valami jobbat és igazabbat találni helyette. De íme, itt vagytok ti hárman, a mostani görögök közt a legbölcsebbek, te, Pólosz és Gorgiasz, és ti sem tudjátok bebizonyítani, hogy más életet kellene élnünk, mint azt, amely odalent is hasznunkra lesz. Sőt, a sok megcáfolt gondolat közül egyedül csak egy maradt megdöntetlenül, az, hogy jobban kell óvakodnunk megtenni az igazságtalanságot, mint elszenvetni, és hogy mindenekelőtt arra kell törekednünk, magánemberként is és a közéletben is, hogy jó emberek legyünk, arra kevésbé, hogy annak látsszunk. Ha pedig valami rosszat követ el valaki, meg kell büntetni, mert a legfőbb jó az, ha az ember igazságos, a második jó pedig, ha az ember megbűnhődik az elkövetett igazságtalanságért és igazságos lesz. És ne hízelegjünk se magunknak, se másoknak, se keveseknek, se a tömegnek. S hogy a szónoklásban is és minden másban mindig az igazságosságot tartsuk szem előtt” (527a-c).

További olvasmányok:

Platón: *Gorgiasz*. Ford. Péterfy Jenő fordításának felhasználásával Horváth Judit. Budapest, Atlantisz 1998.

A. E. Taylor: *Platón*. Ford. Bárány István, Betegh Gábor. Osiris kiadó, Budapest 1997, 150-185.

Mogyoródi Emese: *Gorgiasz, a hatalom és a retorika. Platón az értelmiségiek árulásáról*. MFSZ 2011/2, 32-55.

http://real.mtak.hu/34036/1/Mogyorodi_Emese_Gorgiasz_a_hatalom_es_a_retorika_Platon_a_z_irastudok_arulasarol_u.pdf

Ellenőrző kérdések:

1. Miért állíthatja Kalliklész, hogy ha Szókratésznek igaza van, akkor mi emberek „fordított életet élünk”?
2. Melyek azok a problémakörök, amelyekben tettenérhető a dialógus valódi tétje Szókratész és Kalliklész beszélgetésében?
3. Miért nehezebb ellenfél Szókratész számára Kalliklész Pólosznál?
4. Miben áll a *phüszisz*-párti ideológia?
5. Milyen szempontokból és miért szembesíti mély kihívásokkal a *phüszisz*-párti ideológia Szókratészt (illetve Platónt)?
6. Hogyan cáfolja Szókratész, hogy az az igazságos, ha az erősebb többet kap a gyengénél és uralkodik rajta?
7. Hogyan cáfolja Szókratész, hogy a jó egyenlő a gyönyörrel?
8. Milyen szerepet játszhat (játszik-e egyáltalán) a dialógus végén található eszkatológikus mítosz Szókratész érvelésében?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Miért tekinthető ideológiának a *phüszisz*-iskola álláspontja az erkölcsiségre vonatkozóan?
2. Milyen érvek alapján állítja Kalliklész, hogy Szókratésznek nem kellene filozófiával foglalkoznia? Hogyan fordítja ezt vissza a dialógus végén Szókratész?